

EN "ARBEJDER- KLASSE", ÉN KULTUR OG ÉN IDENTITET??

Af Lone Palm Larsen

Hvis "arbejderkultur" eksisterer, så er det ikke kun i kraft af at være modpol til borgerskabets kultur. Den må have en selvstændig værdi. Når begreber som subkultur, modkultur og lignende ikke synes at give en brugbar forklaring på, hvad kultur er, så er det netop fordi en kultur underordnes en anden. At tage kultur alvorligt betyder, at en kultur ikke blot er udtryk for noget andet, enten ved at være en del af en anden kultur eller ved at være determineret af økonomi. Derfor skal der tages fat i nogle nye begreber defineret ved menneskers kultur.

E "arbejderklassebegrebet" blevet helligt?¹ Det kunne synes således, eftersom mange forskere vedbliver med at fastholde det, selvom de fleste er enige om, at begrebet er meget problematisk. Ikke mindst fordi "arbejderklassen" er kommet til at omfatte langt de fleste på arbejdsmarkedet. Mange kulturforskere kategoriserer ud fra en økonomisk definition, når de vil studere arbejderes kultur.² Hvad enten det er ud fra Karl Marx's eller Max Weber's klassebegreber, så er det med en økonomiske indfaldsvinkel ret begrænset, hvad der kan beskrives og forklares vedrørende menneskers kultur. Med mindre forskeren mener, at kultur determineres af økonomi. Spørgsmålet kulturforskeren må stille sig selv i denne forbindelse er: Kan menneskers kultur overhovedet beskrives og forklares ud fra det økonomisk definerede begreb "arbejderkultur"?

Som kulturforsker vil jeg tage mit udgangspunkt alvorligt og vil derfor ikke benytte forklaringen, at arbejdere har en eller anden form for fælles kultur, fordi de har samme position på arbejdsmarkedet, som sælgere af deres arbejdskraft for løn. Jeg mener, det må være op til de forskere, der har økonomi som forskningsfelt at forklare ved hjælp af det økonomiske klassebegreb.

Der har i de sidste 40 år været en del tiltag i forhold til at forny "arbejderklassebegrebet". Blandt andet fordi den begyndende velstandstigning i mange af de vestlige lande synes at ændre arbejderens måde at leve på. Klasseforskerne fremkommer derfor med nye bud på den typiske arbejder.

En del af disse arbejderforskere har haft en interesse i at vise, at der var tale om én samlet klasse med en unison "arbejderkultur". Ikke usædvanligt har det afspejlet deres politiske overbevisning. Ud fra arbejderens økonomiske forbedrede forhold vurderede mange reformistiske eller konservative forskere, at der var tale om en borgerliggørelse af arbejderne.³ Tit havde disse forskere udgangspunkt i Weber's tese, at klassernes modstridende interesser ikke nødvendigvis fører til revolution. Visse

revolutionære forskere afviste dette med at henvise til en kommende proletarisering — ofte med referencer til Marx og hans vision om det klasseløse samfund.

"Arbejderklassebegrebet" er også forsøgt fornyet ved at underopdele i flere "arbejderkulturer". F.eks. kategoriseringer af arbejderne efter arbejdets karakter: servicefag eller ikke, som ofte er gengivet ved, om arbejdstøjet var en blå demin over-all eller slips og hvid skjorte.⁴ Også andre forskere har pointeret, at der er flere "arbejderkulturer" samtidigt. John H. Goldthorpe og David Lockwood med flere afviste, at der er tale om en generel borgerliggørelse af arbejderne ved at fremføre to typer: den traditionelle proletar og den rige arbejder.⁵ Forskere som f.eks. Björg Horgby har endvidere fremført, at en mere moderne livsstil vil vinde frem på de traditionelle arbejderes bekostning.⁶

Opsummerende kan problemerne ved "arbejderklassen" og dens underopdelinger i diverse "arbejderkulturer" siges at ligge i en økonomisk determinering af menneskers levevis, selv de væsentligste kulturelle forskelle underordnes, at de alle sælger deres arbejdskraft og ikke ejer det, de producerer. Uanset om der kun menes at være én "arbejderkultur" eller flere, så er det arbejdernes objektive klassetilhørsforhold, der anses for at være afgørende. Ved dette overser kulturforskeren vigtige variationer i menneskers levevis, som hun havde sat sig for at studere ved sit valg af indfaldsvinkel.

Jeg vil forsøge at opsamle nogle af de forskellige måder at leve på i nogle konstruktioner, der gerne skulle medvirke til at afhjælpe de skitserede problemer med økonomisk determinisme, og i stedet tage udgangspunkt i menneskers levevis. Med inspiration fra Pierre Bourdieus habitusbegreb (som direkte oversat betyder et ydre præg og en indre holdning) og praktikteori vil jeg give mit bud på at beskrive og forklare de ovenstående uoverensstemmelser mellem kulturforskeres formål og deres teoretiske afsæt i økonomiske begreber.⁷ Jeg har valgt at oversætte Bourdieus begreb: "practice" til praktik, idet han

pointerer, at han ikke ønsker, at det skal forveksles med praksisbegrebet. Praktik betyder menneskers ageren.

Der er til stadighed blevet diskuteret to emner i forbindelse med "arbejderklassen". Det ene er, hvilken politisk holdning arbejdere har og vil få i fremtiden, og det andet berører arbejderes forbrug. Disse to aspekter af livet vil jeg forsøge at beskrive og forklare via nogle nye begreber.

Med udgangspunkt i menneskers kultur

Ud fra Bourdieus habitusbegreb mener jeg, at der er mulighed for at se arbejderes levevis ud fra en kulturel vinkel. I det følgende vil jeg kort beskrive hans begreber. Agentens (menneskets) habitus er alle dennes tidligere erfaringer, men de er glemt, og som følge deraf er de blevet "ubevidste" (jeg vil dog hellere beskrive dem som ubemærkede) for agenten.⁸ Erfaringerne glemmes, fordi hver dag har udfordringer nok i sig selv, bevidstheden projiceres over på det igangværende og forestående. Det er fortiden, der overlever i nutiden, og nutiden som omskapes til fortid. Habitus kaldes derfor det varige princip bag agentens praktik. Agenten lever sit liv og opfører sig på en ganske bestemt måde ud fra de vedvarende dispositioner, som er skabt ud fra personens erfaringer.

Mennesker skaber i en vis forstand deres egne objektive betingelser samtidig med, at disse strukturer sætter begrænsninger for menneskers opførsel. Det sker ved, at agenten regulerer sin opførsel i forhold til tidligere erfaringer (hvor de første erfaringer vejer tungest) og i forhold til andre agents praktik. Men for den enkelte er dette ganske uklart. De objektive strukturer er nemlig inkorporeret i den enkelte agent, det vil sige, det sidder i kroppen som noget ganske naturligt, selvom det er kulturbestemt. Mennesket agerer "helt" ureflekteret og kan derfor kun opføre sig netop sådan. Men dette er kun en beskrivelse af tilblivelsesprocessen; det vigtige er selve resultatet, som er de objektive betingelser, agenten

Der er ofte blandt arbejder forskere blevet gjort meget ud af forskellen mellem arbejdere og de små selvstændige. Men det er kun måden at tjene penge på, som er forskellig. Derimod er lighederne store på tværs af de to klasser, når det gælder deres levevis. (ABA 's Billedarkiv)

må underordne sig, fordi de ikke lige står til at ændre for den enkelte.

Regler for handlinger, som f.eks. strukturalisterne forsøger at fremanalysere, findes ifølge Bourdieu ikke i agenternes opførsel. Det er forklaringerne, som forskerne skaber for at få systematik i verdens mangfoldighed. Dertil bliver reglerne ikke udført konsekvent nok af agenterne, hvis man ser statistisk på fænomenet. Bourdieu vil altså genintroducere det, som bliver skåret væk ved den altid gældende objektive forklaring, hvilket vil sige at han vil "se" på de uregelmæssige praktikker, der gør, at de ikke kan ses som en regel eller lovmæssighed. Heri kan jeg kun være enig.

Jeg vil forsøge at begrebsliggøre de prioriteringsprincipper, der ligger bag agents praktik. Det vil sige, hvad der overordnet set kendetegner deres levevis og livsstil. Kon-

struktionen skal gerne resultere i en ikke-økonomisk klassificering af mennesker. Jeg vil til gengæld ikke se nærmere på de generelle og såkaldte objektive samfundsmønstre, som menneskers ageren tilsammen giver.

"Arbejderidentitet" gælder alle, der "kæmper for tilværelsen"

Til undersøgelse af om arbejdere har fælles betingelser og praktik har jeg brugt erindringer indsamlet af "Nationalmuseets Industri-, Håndværker- og Arbejderundersøgelser" (NIHA).⁹ Tiden er 1870 til 1900, hvor antallet af arbejdere i Danmark begyndte at vokse med befolkningsvandringen fra landet til de store byer. Stedet er København. Det empiriske materiale for denne artikel bygger på 57 erindringer om familier, der overvejende har tjent til

livets ophold som ufaglærte. Det er for at gå ind på klassebegrebets præmisser, at jeg i første omgang har opretholdt ufaglærte arbejdere som kategori.¹⁰ Det er nødvendigt, hvis kritikken skal tages alvorligt.

Almindeligvis bliver der forskningsmæssigt sjældent gjort noget ud af, at arbejdere ikke er lønarbejdere for livet og ikke kun kan henføres til én kategori som f.eks. ufaglærte arbejdere. Igen er det et spørgsmål om at gøre klassen så ensartet som mulig, men disse generaliseringer fordrejer totalt det billede, vi som forskere videregiver. Der er eksempelvis mange arbejdere, som har været selvstændige erhvervsdrivende i kortere eller længere tid af deres liv. Over 1/3 af de undersøgte ufaglærte familier havde på et tidspunkt forsøgt sig som selvstændige erhvervsdrivende."

Dette betyder også en hel del i forhold til, hvem der kendetegner sig selv ved at høre til "arbejderklassen", idet NIHA's vejledning til levnedsskildringen efterlyser oplysninger om "arbejderes forhold". Erindringsskriveren har altså følt sig og/eller sin familie som tilhørende "arbejderklassen" udtrykt ved, at de har indsendt erindringen til NIHA. Men mange af disse ernærede sig som selvstændige, og de har alligevel opfattet sig som arbejdere. Forskellen mellem arbejdere og små erhvervsdrivende har åbenbart ikke været markant, som det også udtrykkes af en erindringsskriver: "De handlende havde kun små butikker. Urtekræmmerne, spækhøkeren og grønthandlerne var småfolk ligesom deres kunder".¹²

Opsummerende kan erindringsskrivernes selvpfattelse eller identitet siges at kunne karakteriseres ved, at de tilhører den del af samfundet, der ikke får noget foræret, men som med deres egne ord må "kæmpe for tilværelsen".¹¹ Dette er feltet, jeg ønsker at beskrive nærmere - og altså *ikke* "arbejderklassen" defineret i klassisk forstand ud fra økonomi og erhverv.

Det fælles for disse mennesker er i stor udstrækning et spørgsmål om at være underlagt de samme livsvilkår. Jeg vil forsøge at kortlægge nogle af disse mulighedsbetingelser nærmere via forskerens distance og overblik.

Men ved dette kunstgreb mistes til gengæld den udøendes/agentens nærhed og detaljerede kendskab.

Betingelser for at udøve politik

Et af de emner, der har spillet en stor rolle i debatten om "arbejderklassens udvikling" er som nævnt arbejderes politiske og fagpolitiske muligheder og prioriteringer. Politik er dog kun en lille del af menneskers samlede interesser og holdninger, men har blandt arbejderforskere næsten altid været det vigtigste tema. Hvor "arbejderklassen", hvilket må betyde, alle arbejderne er blevet skåret over én kam, eller mere almindeligt at forskerne kun undersøger en enkelt kategori - de aktive. De negliger dermed, at de passive eller lige glade kan være interessante. Jeg vil begynde med kort at beskrive nogle af de forskelle, som jeg har fundet relevante at forklare.

Langt den største kategori, særligt i periodens begyndelse, kan betegnes som de indifferente, om end begrundelsen er meget forskellig. Det kan synes som om, at nogle agenter ikke så den store forskel mellem de to store partier, "Højre" og "Venstre". Det var således ligegyldigt, hvem de stemte på. Først fra omkring 1880'erne kan der tales om et egentligt alternativ i "Socialdemokratiet".¹⁴ Andre kan bedst anskues som fuldstændig uinteresserede i politik, blandt andet fordi det ikke blev anset for noget at strides om og ligefrem for at være upassende at diskutere i det hele taget. Endelig var der mange, som ikke turde blande sig og tage politisk stilling, fordi det på mange måder var risikabelt, hvis arbejdsgiveren fandt ud af, at man havde en anden holdning end ham. Folk blev fyret for at være socialister og fagforeningsaktive måske endda black-listet, så mulighederne for et andet job var minimale.

En kategori, som voksede eksplosivt i løbet af perioden og særligt efter 1880, var de fagligt organiserede.¹⁵ Men der var mange måder at være medlem på. Det store flertal var passive og ydede kun noget i form af kontingent. Andre vil jeg opdele efter, om de var valgt/ud-

Arbejdernes Grundlovsoptog i Rømersgade 1893 gengiver både de aktive deltagere, tilskuere på gaden og oppe i vinduerne, tilfældige forbipasserende, politi og festende børn. (ABA s Billedarkiv)

peget til at være officielt aktive, det være sig i det små som opkræver af kontingent eller i det store valgt til udvalgsarbejde og agitation. Dertil kommer de selvudvalgte forkæmpere, som alene ved deres fagpolitiske holdninger gjorde opmærksom på, at småfolk ikke skulle finde sig i noget samt at fællesskab gør folk stærkere.

Med nogen tidsforskyndning fik "Socialdemokratiet" ligeledes en vældig tilgang af medlemmer.¹⁶ Fra at være anset for farligt og revo-

lutionært af de fleste arbejdere til at partiet efterhånden fik status for mange som en nødvendighed. Man måtte være medlem for at kæmpe for sine rettigheder. Også sympatisørernes antal var stigende, det vil sige de som blot stemte på partiet. Dertil kan medlemmerne igen opdeles efter om, de er passive, aktive osv, ligesom jeg foreslog ved de faglige.

Men også andre politiske foreninger havde vind i sejlene. Der var således på initiativ af diverse politisk borgerlige personer igangsat

forskellige arbejderforeninger, så som "Højres Arbejder- og Vælgerforening".¹⁷ Disse foreninger skulle dels give dannelse, dels udgøre et bolværk mod socialismen ved at være et alternativ. De havde ofte også et andet mål med at være behjælpelige f.eks. ved sygdom og begravelse. Mod periodens slutning var deres indflydelse mere begrænset.

Som det ses af denne skitsering af menneskers politiske interesser og holdninger er der alene blandt de ufaglærte mange forskellige mulighedsbetingelser, som fører til store divergenser, når de prioriterer. Forskere, der bortsorterer nogle af disse forhold som uregelmæssigheder i materialet, forsøger på kun at fremstille én måde arbejdere kan forholde sig politisk på. Jeg mener bestemt ikke, der kan gives belæg for en så entydig forklaring. Jeg mener ikke, at en økonomisk defineret klasse kun har én politisk identitet, selvom disse to aspekter stort set altid er blevet set i sammenhæng. Der er således intet i de ufaglærtes økonomiske forhold, som tyder på, at de kun kan identificere sig med én måde at agere på. Derimod er der et helt felt af forskellige interesser og opfattelser.

Betingelser for forskellige forbrugsmuligheder

Økonomien anses af mange forskere som det væsentligste aspekt for menneskers muligheder for at agere, hvor begrænsede midler på det nærmeste udelukker kulturvariationer. Derfor er emnet om arbejderes forskellige forbrug sjældent blevet berørt. Ved hjælp af nogle kortfattede eksempler af de ufaglærtes erindringer vil jeg forsøge at illustrere, at forskellen i agenternes prioriteringer ikke udelukker er determineret af deres økonomiske og erhvervsmæssige forhold, men i højere grad af deres kultur. Økonomien sætter ganske vist grænser for, hvor meget de kan udleve deres forestillinger om det gode liv, men er absolut ikke bestemmende for menneskers ageren.

Familien Hansen bestående af forældrene og deres to døtre boede i en lille toværelses lejlighed i en ejendom på den samme grund,

hvor faderens arbejdsplads også lå. Hvilket blev betegnet som "en fordel, hvad økonomien angik". På uddannelsesfronten blev det valgt, at døtrene skulle gå i friskole, da det var gratis for forældrene.¹⁸

Et modstykke hertil var familien Petersen (forældre og syv børn), som valgte en treværelses lejlighed på 1. sal - ganske vist i baghuset, men hvor der i den første tid var frit udsyn og ingen umiddelbare genboer. Her prioriteredes kroneskole til børnene, som indebar en betaling af 1 krone om måneden for at gå i skole (dog med en rabat ved flere børn i samme skole) samt betaling af bøgerne og andet materiale.¹⁹

I begge af de ovennævnte tilfælde havde faderen samme månedsløn omkring århundredskiftet - nemlig 90 kr. Hvilket var en rigtig god løn dengang for ufaglærte. Men disse to familier brugte lønnen helt forskelligt på deres bolig og valg af børnenes skolegang. Der var mange små lejligheder på 1 eller 2 små værelser samt et køkken. En af grundene til at der var så mange små to værelses lejligheder skyldtes en favorisering af disse små lejligheder fra statens side gennem skatteundtagelse til bygmesteren.²⁰ Udbudet af treværelses lejligheder var dog ret begrænset, men produktionen steg sidst i perioden.²¹ I de større lejligheder fik familien mere plads uden at betale forholdsmæssigt mere i husleje for det/de ekstra rum. Til gengæld betaltes ekstra for at bo på 1. sal. Under Københavns kommunes skolevæsen hørte der to slags skoler — betalingsskolen og friskolen. I betalingsskolen skulle forældrene som sagt betale 1 kr. om måneden. Men selve undervisningen, pensum, fag osv. var ligesom i friskolen. Forskellen mellem de to slags offentlige skoler kunne ikke siges at være kvaliteten eller arten, som det var med borger- og realskolerne. Men ved at vælge kroneskolen mente brugerne, at de fattigste børn blev skilt fra.²² Lønnen (læs: økonomi) kan altså ikke være det væsentligste for deres praktik.

Dagmar's familie var uden far, da forældrene var skilt. Faderen skulle bidrage med et lille beløb hver måned, men moderen måtte ved vask og rengøring sørge for det daglige op-

hold til hende og hendes tre børn. Når familiens eget tøj blev vasket, skulle det tørres i en fart, for de havde ikke noget at skifte med. Hvis bare de kunne skaffe tøj til at arbejde i, så var det godt.²³

For Carl's familie var der slet ikke udsigt til, at faderen kunne bidrage til underholdet, da han var død. Der var foruden erindringskriveren to ældre søstre, og de måtte hjælpe moderen med syarbejdet. Men de prioriterede, at der skulle være råd til fint tøj til brug ved turene om søndagen. Der skulle arbejdes meget for blot at holde fattigdommen væk.²⁴

Disse kvindecentrerede husholdninger var så og sige i samme situation ved at være eneforsørgere. Men det betyder ikke, at de havde samme praktik. Fraværet af faderen tvang moderen til at være hovedforsøger. Men mænd blev væsentligt bedre betalt end kvinder netop med den begrundelse, at husfaderen skulle forsørge en familie. Men selvom kvinden i realiteten stod for familiens underhold, blev hun ikke bedre betalt. Det var derfor vanskeligt at få pengene til at slå til. Især blev tøj og skoindkøb udskudt, hvis der manglede penge - man skulle der jo til for at overleve. For andre blev alle sejl sat til for at have pænt tøj til søndagsbrug. Eksemplerne illustrerer at få penge ikke giver den samme måde at leve på i forhold til tøjforbrug.

I en anden familie Hansen arbejdede faderen som kusk. For at forbedre økonomien hjalp moderen til med fransk vask og stryging i kort tid, senere fik de nogle børn i pleje for betaling, som moderen tog sig af. Moderen var husmoder, men arbejdede ude, når der opstod økonomiske kriseperioder. Erindringskriveren Emilie (f. 1884) og hendes storebror blev begge opfordret til at tage boglige uddannelser. Broderen valgte dog at komme i malerlære, lillebroderen kom ligeledes i lære. Emilie tog præliminær-eksamen efter moderens ønske, men ville ikke nøjes med den løn, hun blev tilbudt. Derfor blev hun medhjælpende syerske.²⁵

Som et modstykke kan Olsens husholdning fremtrækkes, hvor faderen også var kusk. Moderen arbejdede i de fem første år af erin-

dringsskriverens liv (f. 1885) som væverske, derefter var hun husmoder. Efter konfirmationen fik begge de to overlevende sønner at vide, at det var for dyrt at blive sat i lære, da der ingen fortjeneste var i de fem læreår.²⁶

Fædrene i de to førnævnte familier var begge kuse det meste af deres arbejdsliv, der var ingen nævneværdige økonomiske forskelle f.eks. var der tale om at sætte to drenge i lære på omtrent samme tidspunkt, men forældreparrene prioriterede børnenes erhverv meget forskelligt. Det var almindeligt på den tid at sætte sønnerne i lære. Alt efter hvilket fag det var, tog læretiden mellem 3-5 år, hvor lærerlønningen gradvist steg lidt for hvert år. Der kunne desuden godt være store udgifter i forbindelse med indkøb af arbejdstøj og udstyr samt betaling til tegneskole. Derudover var lønnen lavere for lærlinge end for ungarbejdede. Mange forældre valgte, at barnet skulle tjene penge med det samme - tit på bekostning af barnets videre beskæftigelsesmuligheder i livet. Det betyder, at efter konfirmationen fik pigerne en tjenestepuds, enten som tyende på landet eller som tjenestepige i byen. Drengene blev ofte tjenestedrenge på landet eller ufaglærte i byen. Forældrenes erhverv er således ikke det udslagsgivende ved deres erhvervsvalg for deres børn.

Jeg har skitseret diverse muligheder for at bruge den indtjente løn, som det ses, er det sket på højst forskellig vis. Selvom familiernes indtjenning stort set er den samme og erhvervet er ufaglært, så kan der være store variationer med hensyn til, hvad der prioriteres før andet. På trods af at jeg har forsøgt at udtage agenter, som skulle have meget ens betingelser blandt de ufaglærte arbejdere, hvor to familier med det samme erhverv, med den samme løn eller uden en mands forsøgerløns er blevet sammenlignet.

Forskere, der anvender "arbejderklassebegrebet" og andre økonomiske begreber, når de vil studere sociale/kulturelle forskelle blandt arbejderne bliver indfanget af virkningen af økonomisk determinisme. Idet konsekvensen må være, at disse forskere mener, at økonomi og erhvervsplacering kan give den bedste for-

klaring på, menneskers forskellige prioriteringer. Det gælder klasserne imellem og indbyrdes i klassen.

Hvis det accepteres, at "arbejderklassen" kan underdeles i flere "arbejderkulturer", så fremkommer det problem, at der ikke er noget tilbage at definere som det samlende ved de forskellige kulturer, som kan henvises til, at de overordnet skulle tilhøre samme klasse og kultur. Forklaringerne må altså ligge et andet sted end, at de har samme økonomiske og erhvervsmæssige position. Jeg mener, der skal tages udgangspunkt i deres forestilling om, hvordan "man" lever på den "rigtige" måde, det vil sige hvad der indenfor deres kultur er prestige ved at gøre.

Langt de fleste livsbetingelser er de samme for disse mennesker - de må "kæmpe for tilværelsen"; men de agerer stadigvæk meget forskelligt. Der kan derfor ikke siges at være én "rigtig" måde at prioritere på for at identificere sig som arbejder, men derimod flere. Dermed er der hellere ikke nogen levevis, som kan betegnes som "forkert" - objektivt set, hvis forskeren blot det mindste ønsker at tage hensyn til dem, hun studerer. Når det er kultur, forskeren ønsker at studere, mener jeg, at der ikke kan tages udgangspunkt i agenternes position på arbejdsmarkedet, som producent og ikke-ejer af det producerede.

Hvordan kan agents forskellige prioriteringer beskrives og forklares?

Som tidligere fremført har jeg fundet inspiration i Bordieu's praktikteori. Men for ikke at forveksle Bourdieu's teoretiske habitusbegreb med mine konkrete udlæsninger, har jeg valgt at kalde de sidste for hovedprioriteringer. I det følgende vil jeg opstille fire begreber, der samlet skal beskrive og forklare de prioriteringsforskelle, som jeg er stødt på i det gennemgængede erindringsmateriale.

De nøjsomme kendetegnes og kendetegner sig ved selvbeherskelse, askese, at være fornuf-tige, rationelle, beregnende, forudsigelige,

ydmuge, pålidelige, "at sætte tæring efter næring", samt "at man skal yde før man kan nyde". De nøjsomme har en indadvendt prioritering for familien, hvor de planlægger for fremtiden.

De stolte kendetegnes og kendetegner sig ved selvstændighed, storslåethed, selvværd, at være progressive, retfærdige, selvbelønnende og livsnydende. De stolte har en udadvendt prioritering for familien i udvidet betydning - en prioritering som rækker ud i fremtiden.

De frihedssøgende kendetegnes og kendetegner sig ved at være selvrealiserende, følelsesbetonede, impulsive, uafhængige, uforpligtende, kritiske, desuden søger de fornøjelser (umiddelbare nydelser). De frihedssøgende har en indadvendt prioritering for det enkelte individ, hvor de lever i nuet.

De ordentlige kendetegnes og kendetegner sig ved værdighed, korrekthed, perfektionisme, tryghed, sømmelighed, at være systematiske, ansvarlige og selvdisciplinerende. De ordentlige har en udadvendt prioritering, hvor nutiden er det vigtige.

Disse prioriteringer gælder ikke kun for den nævnte livsprioritering, men tillægges helt andre betydninger ud fra de andre begreber. Det vil sige at de nøjsomme også søger at være frie, men på deres måde ved helst ikke at sætte sig i en situation, hvor de skylder nogen noget. Og de frihedssøgende er nøjsomme, når de efter fornøjelsen må gå ud og bede om hjælp, det vil sige, tage hvad der kommer og være taknemmelige for velgæringen.

Hvad der er ærefuldt, betyder ligeledes noget forskelligt for hver praktik. Ingen agenter er uden ære, de vurderer bare ikke sig selv og andre ud fra det samme kodeks. Eksempelvis vil de frihedssøgende mene, det er ærefuldt at gå fra et arbejde, hvis forholdene ikke er, som de burde være. Hvorimod de nøjsomme vil finde en ære i at blive i pladsen og holde ud.

Der er således både sammenfald og distinktion mellem de fire prioriteringer, eller sagt på en anden måde de fire livsmåder har på forskellige punkter mere eller mindre til fælles med hinanden. F.eks. har de stolte og friheds-

Mange forskere fokuserer kun på de politisk aktive arbejdere. Her er det sommerudflugt for 13. kreds (København) fra 1897. Men bare indenfor dette felt er variationerne dog meget betydelige, og for at forklare disse forskelle behøves nye begreber. (ABA s Billedarkiv)

søgende et vist interessesammenfald med hensyn til at hævde sig selv som henholdsvis uafhængige og selvstændige. På samme måde som de nøjsomme og ordentlige har interesse i at være selvbeherskede og selvdisciplinerede.

De fire begreber skal ikke betragtes som uforanderlige, idet deres habitus stadig i en eller anden grad er under påvirkning af nye erfaringer. Jeg har dog valgt at fastfryse dem, da jeg ikke har beskæftiget mig særligt med forandringer af deres praktik. Det skal desuden bemærkes, at rækkefølgen af begreberne er tilfældig, der ligger ingen lagdeling skjult i denne succession.

Jeg vil tage agents kultur alvorlig, til dette vil jeg benytte de ovenstående konstruktioner til at forklare deres praktik og habitus med. Men jeg må pointere, at agenterne ikke nødvendigvis udtrykker, at verdenen hænger sammen for dem på denne måde. Men agenterne udtrykker både direkte og indirekte de vær-

dier, som er væsentlige for dem. Det er teoretiske konstruktioner funderet i "virkeligheden", som Bourdieu kalder det. De konstruerede principper for fire forskellige prioriteringer skal derfor gerne kunne gennemlyse nogle af de problemer, som begrebet "arbejderkultur" ikke kan redegøre for, og som derfor betragtes som irrelevante uregelmæssigheder.

Analyse af agents politiske prioriteringer

I det følgende vil jeg komme med en analyse af fire former for prioriteringer omkring organisering og politisk aktivitet, samt forskellige bud på, hvordan praktikken ændrer sig, når betingelserne forandres.

For *de nøjsomme* står der for meget på spil ved at være politisk aktive, idet forsørgeren kan miste sit job ved at tilkendegive et standpunkt, der er forskelligt fra arbejdsgiverens.

Det er deres holdning ydmygt at tilpasse sig og få det bedste ud af situationen for at sikre familien. De nøjsommes opfattelse kan beskrives ved deres forsigtige livsførelse: "Man ved, hvad man har, men ikke hvad man får". De er derfor ikke delagtige i politik. Senere, da fagforeningerne er blevet meget mere etablerede og accepterede i samfundet, synes det for de nøjsomme at være en fordel at være medlem af en fagforening.²⁷

For *de stolte* gælder det om at få et så retfærdigt arbejdsliv som muligt, både med hensyn til lønnen og arbejdsforholdene i al almindelighed, det sidste kan f.eks. være et spørgsmål om selvstændighed i arbejdet. De er fagpolitisk engageret - måske først i laugsvæsenet, senere i fagbevægelsen. De er politiske aktive, eller oftere så støtter de åbent op om kravene til forbedringer af vilkårene for de små i samfundet. Via en politisk avis "Social Demokraten" orienterer de sig for at kunne følge med. De organiserer sig også på andre måder f.eks. i sygekasser eller de samler penge ind på arbejdspladsen til syge kollegaer. At gøre noget aktivt, giver dem selvværd, og samtidigt er de bevidste om, at de forsøger at forandre fremtiden til det bedre.

De frihedssøgende vover meget ved deres kritiske indstilling, som de bramfrit udtrykker hvor og når som helst. De er de første til at vise deres utilfredshed med arbejdet ved f.eks. at holde uregelmæssige pauser eller helt kvitte arbejdet. De melder sig ind i foreningerne, men enten ryger de ud for manglende betaling, eller også går de i vrede, eksempelvis fordi de synes, det går for trægt. De bliver sjældent til de seje tovtækkerier, og af den grund får de ikke megen indflydelse. Faste medlemmer bliver de ikke. Når først organisationen er godt kørende, giver det for mange forpligtelser i form af kontingent og et bindende engagement, som fratager dem deres uafhængighed, så trækker de sig ud af foreningsarbejdet.

Med en indstilling karakteriseret ved ansvarlighed og tryghed, er *de ordentliges* strategi for at beholde jobbet at være selvdisciplinerede, og de forsøger at bevare deres værdig-

hed uanset, hvad de bliver budt fra arbejdsgiverens og andres side. De accepterer den orden, der nu engang er. De er ikke organiserede, fordi disse foreninger vil gøre op med systemet og forandre. Dertil kommer, at de ordentlige ikke vil investere i en usikker fremtid, men hellere i en tryk nutid. Desuden bliver det ikke anset for særlig sømmeligt at diskutere politik i de ordentliges kredse, idet stemningen i et selskab hurtigt kan blive ødelagt af sådanne uenigheder. Det er derfor ikke korrekt at bringe politik på tale.

Agenterne, som alle er ufaglærte, opfører sig ikke på samme måde f.eks. med hensyn til at organisere sig, og de opfatter sig ikke som havende samme mål eller ens interesser f.eks. med hensyn til en fælles klassebevidsthed. Det er blevet anskueliggjort ved de fire former for praktik, som her kort er blevet ridset op.

Analyse af agenteres varierede forbrugsprioriteringer

Modsat det politiske aspekt, som jeg har beskrevet ret detaljeret i forhold til den plads, politik har haft i de fleste agenteres liv, så vil jeg behandle deres forbrug mindre minutiøst for til gengæld at komme rundt om nogle forskellige prioriteringer i denne artikel. Det drejer sig om bolig, tøj, børnenes skolegang og erhvervsvalg.

De nøjsommes prioriteringer

For dem, der har nøjsomhed som hovedprioritering, betyder det mest "at sætte tæring efter næring" og spare, hvor det er muligt, så der eventuelt kan gemmes lidt til dårligere tider. De forsøger hele tiden at holde igen på forbruget. Forbruget er meget jævnt, der er ingen udsving og ingen ekstravagance.

Boligen skal begrænses til det nødvendige, og huslejen må ikke være højere end, den kan klares, hvis der opstår en kortvarig krise. De bedste møbler skånes og bruges meget sjældent, de henstår i den fine stue. Derfor foregår al anden aktivitet i det andet værelse, her soves, spises, leges, læses lektier, syes osv. I de et-værelses lejligheder deles rummet på

lignende vis af en usynlig skillelinje på tværs.

Der skal spares på udgifterne til tøj. Derfor skal børnene passe på deres tøj, de må sjældent lege udenfor, for der kan det rives i stykker og ødelægges. Tøjet skal ikke slides unødigt. Når klæderne er blevet udslidte eller for små, kan de altid genanvendes og omsys til noget andet. Det vigtigste er, at tøjet er helt og rent. Hverdagstøjet købes ofte brugt og, der spares op til disse ekstra omkostninger. Det er sjældent, at der bruges penge til fint søndagstøj. I sådanne tilfælde har familien tit fået det forærende af en bedrestillet arbejdsgiver eller arvet det fra en slægtning.

Da friskolens undervisning er gratis, bliver børnene sendt hertil. De mener ikke, der er nogen grund til at sende børnene til en betalings-skole, det er godt nok med friskolen. Skolefagene, pensum og undervisning er ens. Der er derfor ingen grund til at spille penge på det. Børnenes halvdagsplads er lidt vigtigere for familien end deres skolegang, da de først og fremmest tænker på at sikre sig, at budgettet hænger sammen.

Børnene kommer ud at arbejde lige efter skolen. Disse pladser er ofte hårde, her lærer de om ikke andet at arbejde og bukke hovedet i ydmyghed. Hvis pladsen er på landet, er det tit et spørgsmål om at spare, idet der så er en mund mindre at mætte og en person mindre at finde en seng til. Der skal exceptionelle forhold til for, at børnene kan komme i lære, og det er kun drengene forundt. Tit er det en læreplads med kost og logi, men så bliver lønnen også mindre. Forældrenes begrundelse er, at der slet ikke er råd til sætte drengene i lære, dels på grund af de omkostninger det fører med sig, dels fordi de kan tjene mere som ungarbejder.

De stoltes prioriteringer

De stolte tager sig råd til det, som er et nødvendigt forbrug for dem. De køber på kredit for at få det, der hører sig til. De har ofte en konstant gæld foran sig, som de betaler tilbage på. Målet er at nyde livet med lidt luksus ind imellem, men det skal foregå på et sådant plan, at de kan vedblive med det.

Lejligheden skal være så stor og af en sådan standard, at familien kan føle sig godt tilpas der. Den skal være dem værdig, de vil ikke nøjes med en for lille og for ringe bolig. Alle rum bliver benyttet for at give mest mulig plads og for ikke at skabe for mange begrænsninger for sig selv. Det ene værelse bruges stadigvæk til stuemøblerne, og det eller de andre rum anvendes så hovedsageligt til at have sengene i. De prioriterer at bruge stuen og de møbler familien ejer for at hygge sig sammen.

Det hører sig til, at familien skal have noget finere søndagstøj, tillige med et sæt til hverdag. Ofte går disse fine beklædningsgenstande frem og tilbage til pantelåneren hver week-end. Det bliver pantsat for, at de kan få råd til at leve med maner i løbet af ugen. Når ugelønnen kommer, bliver det hentet hjem igen. Familien skal være i det fineste puds, når de skal på søndagstur, med høj hat og det hele. Skal der nye klæder til, betales der af på dem igen-længere tid.

Der er både forældre, som mener, at deres selvværd skal udtrykkes gennem børnenes skolegang, og dem som ikke synes, det er vigtigt. Nogle børn går derfor i friskole og andre i betalings-skole, men det er langt fra sikkert, at valget gælder for hele skolegangen, det kan være for kortere eller længere tid. Af større vigtighed er selve indlæringen i skolen.

For at opnå større selvstændighed mener forældrene, at børnene skal lære noget. Drengene skal i lære helst et rigtigt håndværk for at være kyndig i noget, som det ikke er alle og enhver forundt at kunne, så de kan opnå et lønmæssigt privilegie. Forældrene håber, at de senere kan ernære en familie ved deres arbejde og som kan give dem et større selvværd. For pigerne er det også vigtigt at lære noget, de kan falde tilbage på, hvis de skal forsørge sig selv. Men det var sjældent andet end en kortere oplæring på indtil et år.

De frihedssøgendes prioriteringer

I forhold til de frihedssøgende kan det siges, at de lever "fra hånden til munden". De forbruger umiddelbart, hvad de har uden at tænke for meget på morgendagen, hvor de så ikke

På trods af arbejderes meget ens betingelser for at sælge sin arbejdskraft, bruges lønnen meget forskelligt. F.eks. når det gælder familiens bolig. Mange fotografier viser som dette, en familie stillet til skue i den fine stue. Men det er kun én måde at prioritere på. Snedker Niels Knudsen med kone og 7 børn i stuen i Lægeforeningens boliger ca. 1904-1905. (ABA s Billedarkiv)

har råd til noget. Der bliver købt ind uden større budgettering udover at udregne, hvad de kan få for pengene til den dags mad.

Udgiftsmæssigt sætter familien sig bolig-mæssigt for så lidt som muligt. Hvis de alligevel ikke kan betale huslejen, så flytter de væk uden at betale den skyldige restance. De flytter meget rundt, idet det beskærer deres frihed at forpligte sig økonomisk og socialt til et sted. De gør ikke noget særligt ud af boligen. Hvis de har to værelser, er møblerne opdelt i et soveværelse og en stue. Begge rum bliver brugt til at opholde sig i samt til at sove og spise i. Der er ingen særlige regler for, hvor børnene må være i lejligheden.

Da pengene bruges med det samme, bliver der sjældent lagt penge til side til de lidt større udgifter, som tøj og sko udgør. Det ender derfor ofte med, at de kun har et sæt tøj, det som de går og står i. For dem er "nyt" tøj tit noget, de har fået forærende af andre, som ikke læn-

gere ønsker at bruge det. Hvis børnene får helt nye beklædningsgenstande, er de ofte gaver fra en velgørende forening, som bliver uddelt via skolen. Da de ikke har det fine tøj, som alle synes er nødvendigt for at tage på søndags-tur, kommer de ingen steder.

Deres børn går i friskolen, forældrene mener ikke, der er grund til en udgift til betalingskolen, som ikke giver anderledes muligheder for at leve uafhængigt. Tit arbejder børnene meget ved siden af deres skolegang på de værste tidspunkter, med den længste arbejdsdag og med det hårdeste arbejde og det går selvfølgelig ud over deres skolegang.

Langt de fleste børn ender med at få en plads efter konfirmationen pigerne i huset eller på en gård og drengene som arbejdsmand eller tjenestekarl. Tit er pladsen med kost og logi. Så snart børnene er konfirmeret, og de har fået en plads, må de ikke bo hjemme mere, de skal herefter klare sig selv og ikke læn-

gere belaste familien økonomisk. Der bliver regnet med, at fra da af kan de selv skaffe deres udkomme. Enkelte bliver sat i lære, men så er det, fordi barnet skal have mulighed for at leve mere uafhængigt, og for at pigerne ikke skal være bunden til en mands indtjening. Oftest er det for at afhjælpe en fastlåst økonomisk situation for forældrene, at drengen får en læreplads med kost og logi. Tit er det de dårligste lærepladser, de får. Men arbejdet må aldrig betyde, at de mister deres uafhængighed og muligheden for at handle impulsivt bl.a. ved at slappe af og lave sjov.

De ordentliges prioriteringer

Det gælder først og fremmest om for de ordentlige, at flest mulige ressourcer sættes ind der, hvor det er synligt for omverdenen. De lever to slags liv samtidigt, et skjult hvor de sparer, og et åbent hvor de spenderer. Ved at de til hverdag forbruger et minimum, får de råd til luksus.

Lejligheden skal repræsentere og vise familiens værdighed, derfor er det af største vigtighed, at lejligheden ligger på 1. sal, også kaldet bel-etage, og helst i forhuset, der bliver anset som det mest respektable. Til nød kan de bo en bolig i side- eller baghuset.²⁸ Dertil skal beboelsen helst rumme tre værelser for at være passende. Den fine stue skal bruges til at vise familiens respektabilitet. Stuen bruges stort set kun, når der er gæster, hvilket ikke sjældent sker. Det eller de andre værelser bliver så benyttet til at sove og opholde sig i. Men hvis ambitionen ikke kan måle sig med "virkeligheden", ser de ikke nogen.

Når børnene kommer fra skole, tager de deres pæne hverdagstøj af og bruger i stedet noget mere slidt i hjemmet. Eller pigerne skifter det pæne forklæde, som dækker kjolen, til et ringere. Men det må stadigvæk ikke snaves til. Dertil kommer, at familien også har et pænt søndagsdress. Tager familien på søndagstur, så er det netop for at vise sig frem i søndagstøjet. Der spares op i lang tid for at få nyt tøj og lides mange afsavn for at se ordentlige ud, når familien går på gaden.

Børnene bliver sendt i kroneskole. Foræl-

drene mener, at kun folk af bedre dannelse og kår vil bruge midler på en "god" skolegang. Tonen i skolen bliver også anset for at være bedre. Egentlig søger forældrene ikke, at deres børn skal have en uddannelse, som noget ufravigeligt; men derimod for at lægge afstand til dem, der ikke fører et værdigt og selvdisciplineret liv.

Det er vigtigt for forældrene, at den umiddelbare levestandard ikke under nogen omstændigheder må forringes på grund af en uddannelse, som først vil give afkast på sigt. Uanset, så skal der indenfor erhvervet helst være mulighed for at avancere inden for feltet. Drengene skal have et job med megen prestige i, hvad enten det er en passende lære med fremtid i eller et pænt og rent ufaglært arbejde. Pigerne skal lære husholdning, og derfor kommer de i huset, så de senere kan blive til gode husmødre. Det er det eneste arbejde, der er værdigt for en kvinde at tage, f.eks. er fabriksarbejde udelukket, fordi tonen mellem pigerne på fabrikken synes dem at være lidt grov. Det forventes, at børnene bliver hjemme og bidrager til økonomien, indtil de skal giftes.

Jeg håber, at jeg klart har redegjort for, at kulturforskningen kan komme længere ved undersøgelser af agenters sociale forhold, når der ikke forklares ud fra forskellen i deres økonomiske grundlag, således at vigtige kulturelle forskelle ikke medtages. Men at det i stedet antages, at agenterne prioriterer økonomisk forskelligt på grund af deres habitus. Derimod sætter økonomien grænser for, hvordan deres habitus kan udfolde sig, om man så må sige.

Hver agent har i princippet sin habitus, da ingen helt ligner hinanden; men ud fra det anvendte materiale har jeg valgt at opsummere de forskellige prioriteringer til fire kategorier eller klasser om man vil.

Refleksion vedrørende begreberne

Andre forskere har også søgt at nuancere de måder den såkaldte "arbejderklasse" lever på. Men det har hele tiden foregået indenfor rammen af den økonomisk definerede klasse,

altså en underordning af kultur i forhold til økonomi. Som eksempel kan diskussionen om arbejderes oprør eller tilpasning trækkes frem. I de sidste 10 år har denne debat stået ret central for svensk og tysk "arbejderklasse" forskning. Idet en række forskere tager udgangspunkt i en modsætning mellem "egensinn" og "skötsamhet", hvor de to begreber ses som kulturel variation inden for "arbejderklassen".²⁹ Men med disse begreber kan forskeren hurtigt falde tilbage i den gamle diskussion om arbejdernes bevidsthed, så bliver de to begreber ikke udtryk for andet end den proletariske og borgerliggjorte arbejder.

På den ene side trækker jeg på begreberne: "egensindighed" versus "ordentlighed" ved at mene, at der ikke kun er én kultur til at beskrive arbejdernes levevis med. Men på den anden side tager jeg udgangspunkt et helt andet sted, fordi jeg ikke begrænser det til at være en underopdeling af "arbejderklassen", men i stedet kategoriserer agenternes kultur. Der ligger således ikke det samme i begreberne.

Jeg mener, at forskellene ikke blot er kulturelle variationer i "arbejderklassen", men forskellige former for praktik og prioriteringer på tværs af erhvervskategorier og klasser. Jeg har lavet en lille forundersøgelse til denne artikel af de familier karakteriseret som små selvstændige, der også er i det erindringsmateriale, jeg har udvalgt og redigeret.³⁰ Alt tyder på, at de fire begreber også kan beskrive og forklare disse familiers prioriteringer. Hvorimod påstanden om, at de skulle udgøre en særlig livsform på grund af deres erhverv som selvstændige, ikke kan yde retfærdighed til deres meget forskellige praktik.³¹

Dette er således ikke en underopdeling af "arbejderklassen", men et begreb på tværs af klasser, det vil sige at eksempelvis erhvervmæssige kategorier som en faggruppe ikke samlet kan beskrives og forklares ved et af de fire prioriteringsbegreber. Forskeren skal forblive på agent-niveauet for, at teorien får mening, da kulturen er i mennesket, som en bestemt opførsel.

Jeg har desværre ikke undersøgt nærmere, hvad der får agenter til at prioritere forskelligt.

Men det er min klare fornemmelse, at det særligt er gennem opdragelsen, hvor børnene socialiseres til at tænke på en bestemt måde. Det er ikke kun forældrene, men må ligeså meget skyldes slægtninge og andre, som står børnene nær, der kan have indflydelse på deres habitus. Til denne forsigtige forklaring kan jeg også læne mig op ad Bourdieu's teoretiske pointer om, at habitus særligt skabes via de første erfaringer.³²

Denne artikels forsøg på at kategorisere ud fra menneskers levevis skal ikke tages som udtryk for kulturel determinisme. Det er et spørgsmål om, at forskere, der ønsker at studere kultur det være sig historikere, etnologer, sociologer osv, må tage deres udgangspunkt seriøst og se ud fra den kulturelle synsvinkel. Ellers er det aspektet økonomi, de ønsker at studere.

Sammenfatning

Jeg har prøvet at løse nogle gamle problemer, som er opstået med det ordinære økonomiske klassebegreb, ved at foreslå et begreb ud fra agenternes kultur. Således at fokus dels kan flyttes fra at betragte "arbejderkulturen" som unison eller på vej i den retning. Dels kan fjernes sig fra at opdele i forskellige "arbejderkulturer", som er underlagt et fælles klasseforhold, der udelukkende er afhængigt af økonomien. Det er for at gøre op med etnocentrisme og determinisme inden for studiet af mennesker, der "kæmper for tilværelsen" og som identificerer sig med den såkaldte "arbejderklasse". Ved dette bliver blandt andet problematikken om organisering samt borgerliggørelse versus proletarisering langt mindre vigtigt, hvorved de hidtidige og næsten usynlige aspekter af deres liv så som, hvordan de får hverdagen til at fungere, kommer i centrum. Også erhvervenes placering og stratificering i forhold til hinanden bliver nærmest uvedkommende, det samme bliver spørgsmålet om, hvorvidt de er faglærte, semi-faglærte og ufaglærte osv. Ved omarbejdelsen af kategorierne bliver andre forhold, som ikke særlig tit er blevet undersøgt, relevante og nødvendige at gå

til bunds i. F.eks. de forskellige praktikker, som der er givet et grundrids af i denne artikel.

"Arbejderes" levevis kræver mere nuance-rede forklaringer end forskningen hidtil har fremhævet. Selv blandt arbejdere med samme position på arbejdsmarkedet, som de ufaglærte anses for at være, er forskellene fremtrædende. Samtidig kan det afvises, at de økonomiske forhold kan forklare, hvilken kultur mennesker har. Den pointe må også gælde for de andre økonomiske klasser som "borgerskabet" og "middelklassen".

Noter

1. Dette er i det store hele baseret på mit speciale, som bliver tilgængeligt på ABA og specialebiblioteket på Humaniora.

Lone Palm Larsen: *Én klasse - én kultur - én identitet?? Har "arbejderklassen" en fælles praktik og selvforståelse?* Københavns Universitet 1996.

2. Forskere, der vil studere menneskers kultur og mere specifikt hvordan "arbejderklassen" eller lønarbejdere agerer, har taget et økonomisk udgangspunkt og er derfor omfattet af kritikken. Som eksempler kan nogle få nævnes: Svend Aage Andersen, Thomas Højrup, Sven B. Ek, Birgitta Frykman og Bjørg Horgby. Indbefattet er derimod ikke studier af selve arbejdet, lønforholdene, de enkelte virksomheder, fag og fagforeninger, partier osv., da disse ikke tager sin begyndelse i kulturbegrebet, men i fag med teknik, økonomi, organisation eller politik som genstandsfelt. Sålænge disse forskere ikke udtrykker, at arbejdere agerer på en bestemt måde blot, fordi de har den samme økonomiske/erhvervsmæssige position.

3. Chistiansen, Niels Finn: På jagt efter den forsvundne debat - problemer og perspektiver i reformisme analysen, i: *Fremad - ad nye veje*. Bidrag til diskussionen om arbejderhistorien i 1990'erne. (Side 54-55). SFAH's skriftserie nr. 24, 1990. Chistiansen, Niels Finn & Karl Christian Lammers: *Historievidenskaben og arbejderkulturen*, i: *Unifol årsberetning*. Tema: Arbejderkultur. (Side 16-17+20). 1985.

4. Mills, C. Wright: *White Collar*. The American Middle Classes. (1951). London 1973. Lockwood, David: *The Blackcoated Worker*. A Study in Class Consciousness. Oxford 1989.

5. Lockwood, David: The "New Working Class", i: *European Journal of Sociology*. Vol. I, No. 2, 1960. Goldthorpe, J.H.: *Social Mobility and Class Structure in Britain*. Oxford 1980. Goldthorpe, John H., David Lockwood, Frank Bechhofer & Jenniter Platt: *The Affluent Worker in the Class Structure*. Cambridge 1969.

6. Horgby, Björn: *Egensinne och skötsamhet*. Arbetarkulturen i Norrköping 1850-1940. (F.eks. side 274). Stockholm 1993.

7. Bourdieu, Pierre: *In Other Words*. Essays Towards a Reflexive Sociology. Cambridge 1990. Bourdieu, Pierre: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge 1977. Bourdieu, Pierre: *The Logic of Practice*. Cambridge 1992.

8. Bourdieu, Pierre: *Outline of a Theory of Practice*. (Side 78). Cambridge 1977.

9. Indsamlingen af erindringer skete i 1950'erne, undersøgelsen ledes af museumsinspektør David Yde-Andersen. De er nu tilgængelige på ABA. Erindringspersonerne beskriver hovedsageligt tiden før 1. verdenskrig og mest om deres barndomsforhold. Efter de er blevet voksne og eventuel selv har stiftet familie, beskrives næsten udelukkende erhvervet, arbejdspladsen og arbejdsprocessen.

10. Jeg bruger begrebet "kategori" som en modsætning til "gruppe", idet det sidstnævnte begreb betegner en direkte kontakt mellem mennesker; hvorimod de første ikke nødvendigvis kender hinanden. Kategori bruges synonymt med klasse.

11. Med selvstændig mener jeg, at der skal ske en vis investering i varelager, lokaler, bod eller lignende. Det skal kunne adskilles fra daglejerarbejde, hvor man blot medbringer sin arbejdskraft, og den slags hjemmearbejde, hvor man selv lægger lokale til.

12. Nr. 483.

13. Nr. 380. Nr. 518. Nr. 565. Nr. 679. Nr. 724. Nr. 1777. Nr. 2055. Nr. 2079.

14. Knudsen, Knud, Hanne Caspersen & Vagn Oluf Nielsen: *Kampen for en bedre tilværelse*. SFAH skriftserie. Nr. 26. (Side 77). København 1991.

15. Knudsen, Knud, Hanne Caspersen & Vagn Oluf Nielsen: *Kampen for en bedre tilværelse*. SFAH skriftserie. Nr. 26. (Side 58). København 1991.

16. Knudsen, Knud, Hanne Caspersen & Vagn Oluf Nielsen: *Kampen for en bedre tilværelse*. SFAH skriftserie. Nr. 26. (Side 77-80). København 1991.

17. Damgaard, Ellen & Poul H. Moustgaard: *Et hjem - en familie*. En etnologisk punktundersøgelse af et borgerligt københavnsk miljø o. 1890. (Side 93). København 1970.

18. Nr. 1283.

19. Nr. 1268.

20. Hansen, Jens Erik Frits: *Københavns forstadsbebyggelse i 1850'erne*. (Side 49). København 1977. Jensen, Hannelene Toft: Det københavnske spekulationsbyggeri 1860-1908. Økonomiske strukturer og bygningsreglementer, i: *Årbog for arbejderbevægelsens historie*. Tema: Arbejderen og boligen. (Side 125). Nr. 14, 1984.

21. Willerslev, Richard: Arbejdsplads og bolig. En svensk arbejder i København 1868-1905. i: *Industria-*

- lismens bygninger og bolig.* (Side 27). Nr. 1, 1978.
22. Kyrre, H. & H. P. Langkilde: *Byens skole.* (Side 285). København 1926. Johannesen, H.Chr.: *Kommuneskolerne og de højere private Skoler i Kjøbenhavn.* i: *Vor Ungdom.* (Side 442). 1902.
23. Nr. 1370.
24. Nr. 1777.
25. Nr. 1695.
26. Nr. 2012.
27. Ambjörnsson, Ronny: *Den skötsamme arbetaren.* Ideer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930. (Side 261-266). Carlssons Bokförlag 1988.
28. Harsløf, Olav & Anne Røssell: *Kartoffelrækkerne.* (Side 64). Husejerforeningen ved Øster Farimagsgade 1986.
29. Eksempler på denne debat, som jeg blandt andre har forholdt mig til: Ambjörnsson, Ronny: *Den skötsamme arbetaren.* Ideer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930. Carlssons Bokförlag 1988. Franzén, Mats: *Egensinne och skötsamhet i svensk arbetarkultur.* Kommentarer till "Den skötsamme arbetaren" av Ronny Ambjörnsson, i: *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia.* Nr. 48-49, 1991. Luedtke, Alf: *Cash, Coffee-Breaks, Horseplay: Eigensinn and Politics among Factory Workers in Germany circa 1900.* in: Hanagen, Michael & Charles Stephenson (eds.): *Confrontation, Class Consciousness and Labor Process.* Studies in Proletarian Class Formation. New York 1984. Luedtke, Alf: *Organizational Order or Eigensinn? Workers' Privacy and Workers' Politics in Imperial Germany,* in: Wilentz, Sean (ed.): *Rites of Power. Symbolism, Ritual, and Politics Since the Middle Ages.* Philadelphia 1985. Magnusson, Lars: *Den bråkiga kulturen.* Förläggare och smideshantverkare i Eskilstuna 1800-1850. Författarförlaget 1988. Skarin-Frykman, Birgitta: *Dryckenskap och disciplin - protest mot ett förborgerligande,* i: Skarin-Frykman, Birgitta m.fl. (red.): *Lönearbete och Livsmönster.* Göteborg 1989. Skarin-Frykman, Birgitta: *Working-Class Culture - Working-Class Lives,* i: *Ethnologia Scandinavica.* 1988. Skarin-Frykman, Birgitta: *Arbetarkultur och arbetarkulturforskning,* i: *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia.* Nr. 48-49, 1991. Björn Horgby: *Egensinne och skötsamhet.* Arbetarkulturen i Norrköping 1850-1940. Stockholm 1993.
30. Iait udgør det udvalgte og redigerede materiale 129 erindringer. Denne lille forundersøgelse har baggrund i 21 erindringer, hvor forældrene tjener til livets opretholdelse som små selvstændige erhvervsdrivende.
31. Pedersen, Lykke: *Hvad der er sparet, er fortjent - om husholdøkonomi og livsformer i byen.* i: Lone Rahbek Christensen (red.): *Livsstykker.* 12 studier af livsformer og vilkår. Forlaget Kulturbøger 1989.
32. Bourdieu, Pierre: *Outline of a Theory of Practice.*

(Side 21+78+79+83+95). Cambridge 1977. Bourdieu, Pierre: *The Logic of Practice.* (Side 54+60-61). Cambridge 1992.

Abstract

Larsen, Lone Palm: One "working class", one culture and one identity???

Arbejderhistorie 3/1996 p. 21-36

The point of departure is a critique of the concepts Of "working class " and "working class culture " which are both ultimately determined in terms of economy. If the object is to describe and explain the way of life of workers, these economic concepts are inappropriate. Instead, a culturally defined basis is recommended. On the basis of the habitus concept developed by Bourdieu, four models are constructed to represent diverging life-styles: a frugal practice, a proud, a freedom-seeking, and a well-regulated practice. The author tries to solve familiar problems using these more faceted concepts, for instance the endless debate over the political consciousness of workers and whether it is rebellious or adjustive. But more importantly she also tries to explain the fact that workers exhibit remarkably differing patterns of consumption, for instance in the furnishing and use of their homes. The frugal workers have a sitting room containing their best furniture which is never used so as to keep it nice. By contrast the proud workers sit in the sitting room with the good furniture every day, since it is meant to be used. The freedom-seeking workers, however, rarely spend money on good furniture as it is simply dead stuff which does not afford them any pleasure. The well-regulated workers show off the best sitting room whenever they have company which is often.

These concepts cannot be reduced to the "subcultures of the working class " since they cut across the different categories of workers and self-employed tradesmen. There is not one single practice or one identity for the entire "working class ".

Lone Palm Larsen, studerer etnologi
Donaugade 3, 2. tv, 2300 København S
Tlf. 31 57 68 60